

philippine studies

Ateneo de Manila University • Loyola Heights, Quezon City • 1108 Philippines

Panganiban: Tradisyon at Modernismo

B.S. Medina Jr.

Philippine Studies vol. 19, no. 2 (1971): 287–306

Copyright © Ateneo de Manila University

Philippine Studies is published by the Ateneo de Manila University. Contents may not be copied or sent via email or other means to multiple sites and posted to a listserv without the copyright holder's written permission. Users may download and print articles for individual, noncommercial use only. However, unless prior permission has been obtained, you may not download an entire issue of a journal, or download multiple copies of articles.

Please contact the publisher for any further use of this work at philstudies@admu.edu.ph.

<http://www.philippinestudies.net>
Fri June 30 13:30:20 2008

Panganiban: Tradisyon at Modernismo

B. S. MEDINA, JR.

SA panulaang Tagalog, na natatangi sa dahilang matagal na napag-isa ng panahon sa kanyang sariling moog na itinayo ng tadhana at kasaysayan, ang tradisyon at modernismo ay mga kapaniwalaang hinabi ng katotohanang kababanggit: ang pagkalayo sa takbo ng kasaysayan—sa pagkaunlad na pampulitika, pangkabuhayan, lalo na—ang dahilan ng pagkakakipil ng kasaysayan ng panulaang sarili. Alalaong бага, kung mahaba man ang kasaysayang tiyak ng panulaang Tagalog—nasimulan mangyari pa nang unang matutong makipagtalatasan ng kanyang iniisip ang mga Tagalog na may tanging talino sa pamamagitan ng maiikli bagaman matulaing pagpapahayag, gaya ng bugtong, sawikain, talinghaga, tanaga, suliranin, at iba pa—ang mga tanda ng pagbabago, na sa hinagap at paniwala ng tao ay dapat na tungo sa pag-unlad, ay nitong ikadalawampung dantaon lamang nadama. Sa ganito, ang modernong makatang Tagalog ay sumilang nang huli sa kanyang mga kauri sa Kanluran. Subalit kailangan munang makilala kung ano ang makatang *moderno*.

Paninging istoriko ang ginagamit sa pagkakapit ng katawagang *moderno* sa isang manunulat, sa isang makata lalo na, para sa ating paksa ngayon. Nangangahulugang dapat tana-win, sa paninging ito, ang makata sa kanyang pagkabilang sa isang tanging panahon na kaakibat ng kapaligirang kultural

nito ay magpapadama ng bisa niyon sa kanyang mga sinulat, sa pagmamatatwid na ang gayong katha ay nalikha ng isang makatang tao ring "nabuhay sa isang tiyak na panahon at lumanghap ng tiyak na hangin niyon."¹ Sa ganito, ang modernismo sa panulaan, saanmang dako ng daigdig, ay maliwanag na nauugitan ng iisang namamayaning impluwensiya. Sa pagsusuri ng pangunahing impluwensiyang kapansin-pansin sa panulaang Tagalog, hindi malayong isaalang-alang ang kabihasnang Kanluranin, na buong bisang pinairal sa Pilipinas ng mga mananakop na Amerikano. Samakatwid, ang katawagang *moderno* ay maliwanag na maikakapit sa makatang nabuhay sa lilim, at sa gayon, gabay, ng isang kabihasnang tinampukan ng matagumpay na pakikitunggali at pagdaig ng Tao sa Kalikasan. Ang makatang Tagalog ay moderno samakatwid kung nabuhay at naimpluwensiyahan ng ganyang pagtatagumpay ng Tao sa Kalikasan—isang pagtatagumpay na siyang liwanag at bisa ng modernong kabihasan.

Si Cirio H. Panganiban, isinilang nang 1895 at namatay nang 1954, ay saklaw ng makabagong panahon. Isang makatang Tagalog, si Panganiban ay taong sumilang at nabuhay at namatay sa makabagong panahon. Ito ang panahon ng pagsabay sa galaw ng daigdig, na sa bilis at bisa samakatwid ay nauuna sa Kapuluan, hindi dahil marahil sa kawalang-kakayahan nito sa pakikisabay kundi dala marahil ng kalagayang pampulitika ng bansa. Subalit ang isipang Tagalog—na mangyari pang siyang isipan din ni Panganiban—ay tiyak na nasa isang bagong panahon.

Sa mga lalong mauunlad na bansa, gaya ng Amerika na sumakop sa Pilipinas sa pagpasok ng kasalukuyang dantaon, namamayani ang kapaligirang tekniko-siyentipiko, na hindi malayong umabot sa daigdig ng makata; ang makatang Tagalog man ay hindi rin nga malayong nakanti ng gayong kapaligiran. Ang pagkapangkasalukuyan, na nagpagitaw sa gayong diing tekniko-siyentipiko, ay matatanaw sa mga bagong pamamaraan ng pagsulat at paksang-diwa, subalit lalo na sa pananalita, sa wika ng makata.

¹ Stanley Burnshaw, "The Three Revolutions of Modern Poetry," *The Poem Itself* (Pelican, 1954), p. xvii.

Sa kabilang dako, ang kasaysayan, bilang tagapaglarawan ng pagkaunlad ay isang kabalintunaan para sa makatang Tagalog. Naging mapagkalinga ng kasaysayan sa mga tradisyon sa panulaan niya—mga tradisyong pinatibay ng mga panahon ng pagkakasakop sa Kapuluan, at sa isipan man. Gaya rin ng pagkakabanggit sa katawagang *moderno* ang pagbanggit sa *tradisyon* ay bubuhay ng mga tanong; kailangan ding bigyan ito ng katuturan.

Ang alinmang bansa ay may pinagkamihansang gawi—sa ugali at kilos. Ganito rin naman sa pagsulat, sa pagkatha: may pinagkaugalian sa pamaraan, sa paksa, sa himig. Buhat sa kanyang kanununan, namana ng makatang Tagalog ang indayog, ang kikipilan, ang sukat at ang tugma. Nasundan ito ng itinatag na tradisyon nina Huseng Sisiw at Balagtas—ang makabagong panalita, na siyang pag-aangkop ng salita sa panahon. Sa himig at sa paksang-diwa, ang pagdurusang romantiko² ay kapansin-pansin sa mga tula—mula nang una hanggang kasalukuyan, at ang ganito ay siyang nagpatibay sa katotohanang likas na sentimental ang mga Pilipino—isang ugaling kalat sa Silangan. Ang minanang mga pinagkamihansang iyan sa pagtula ang siyang *tradisyon* sa panulaang Tagalog.

Ang bagong panahon, na hatid ng Amerikano sa Pilipinas, ay nagpakilala ng bagong karapatan, na nangangahulugang naiibang kalayaan para sa isipan at puso ng Pilipino. Ang bagong kalagayang ito, ang mabangis na pagkauhaw sa bago at sa naiiba, ay may kabagalang nagkabisa sa makatang Tagalog. Ang saganang pagdaloy sa Kapuluan ng literatura ng daigdig ay naging dahilan pa upang mangunyapit kay Balagtas nang totooan ang makatang Tagalog sa unang hati ng ika-dalawampung dantaon, na siyang panahong kinabilangan ni Cirio H. Panganiban. Ang ganito ba'y nangahulugan ng

² Ang pagdurusang, bilang ubod na kaisipan sa tula ay romantiko kung “bumubuhay ng damdamin nang higit kaysa ipinahahayag niyon,” kung susundin ang pagkakapakahulugan sa salitang romantiko sa *The Romantic Agony* (London: Oxford University Press, 1966), ni Mario Praz, p. 33.

isang ganting-tugon, isang reaksiyon, sa bagong panahon—
isang reaksiyon sa pagbabago?

Ang mga pagtatangka ng Amerika na mahubog ang isipan ng Pilipino, na kung sa kabuuan ay humantong sa bagong pag-uugali ng Pilipino ng ikadalawampung dantaon, sa mga unang taon ay nauwi lamang sa pagpapaibayo sa pagyayaman ng makatang Tagalog sa kanyang nakaraan. At ang nakaraan—ang tradisyon—para sa kanya ay si Balagtas.

Si Cirio H. Panganiban ay isa sa mga makata ng bagong panahon. Kabilang siya sa isa sa dalawang pulutong sa unang hati ng ikadalawampung siglo: ang unang pulutong ay binubuo ng mga nakatatanda, na pinangungunahan ni Lope K. Santos; at ang ikalawa'y ng nakababata, na kinabibilangan nina Jose Corazon de Jesus, Teodoro Gener, Ildefonso Santos, at Panganiban. Ang unang pangkat, na pawang aral sa Kastila, ay kauna-unahang magpahalaga sa daloy ng panitikang pandaigdig na hindi bumabago sa kanilang kinagisnang kapaligiran; samantalang ang ikalawa, bagaman naturuan sa bagong wika—ang Ingles, ay lalo lamang nagkagiliw kay Balagtas dahil na rin sa natutuhan sa Ingles na romantisismo nina Byron at Keats at Shelley at Goethe, mistisismo man nina Kahlil Gibran at Tagore, at kawalang-hanggan nina Dante, Shakespeare at Milton.³

Nabuksan ng wikang Ingles para sa makatang Tagalog ang isang bagong larangan sa pagtula—sa paksang-diwa at sa himig. Subalit naakit ang makatang Tagalog sa panahon ni Panganiban ng mga romantikong diwa ng mga makata ng daigdig.

Napagkalooban ng bagong panahon ang makatang Tagalog ng malayang kalooban wari. Subalit ang makatang Tagalog, sa halip ng magbalikwas, ay lalong nangunyapit sa tradisyong pinatibay pa ni Balagtas, bilang pagiging matapat dito. Bakit? Sapatkat sa talinghaga at panalita sa *Florante at Laura* nakatagpo ang makatang Tagalog ng unang makabuluhang sangkap ng ikadalawampung dantaon—na panahong

³ Medina, "Fort and Flood," *FEU Journal* (Vol. XIV, No. 2, Dec., 1969), pp. 181-182.

kinabilangan ni Panganiban—ng pakikiisa, na sa wari'y kinabilangan niya nang mataos, sa mga makatang nauna sa kanya, sa kanyang nakaraan samakatwid. Ang gayong pagnanasang makipagkaisa sa kanyang nakalipas, sapagkat hinubog ng mahigit na tatlong dantaong pagkakasakop ng dayuhan, ay nakasanib na sa kaluluwang mapanlikha ng makatang Tagalog, kaya ang anumang kaway rito, mapilit o bahagya man, para sa pagbabagong-sigla ay tiyak na bubuhay roon. Sa gayon, ang tradisyon sa panulaang Tagalog—sa tema, tono, panalita—ay di-sadyang napagyaman ng bagong kapaligiran.

Ang makatang Tagalog sa unang hati ng ikadalawangpung dantaon, na panahong kinabilangan ni Panganiban, ay nanatiling tradisyonal. Sa ganito, siya ba'y nahihiwalay sa kanyang panahon: isang anakronismo? Sa ganito, siya ba'y nati-tiwalag sa kapaligirang nilinang ng bagong panahon?

Sa gayon, makabuluhang alamin kung ano ang katayuan ni Cirio H. Panganiban sa bagong panahong ito; kung ang kanyang pagtula ay may kabuluhan sa ikatitiyak ng mga katangian sa panahong ito sa Pilipinas, panahong nagtataglay ng mga tanda ng pagkamakabago—sa tunguhin, sa kaisipan, sa anyo.

Kung si Panganiban ay kapanahon at kapanalig ng pangkat na pinangungunahan ni Batute, gaano siya katapat dito? Tangkain nating hanapin ang kasagutan sa pagtunghay sa wika at diwa ni Panganiban; samakatwid, saklawin natin ang kanyang pagka-artista.

Ang Tagalog bilang wika ng tula ay siyang pinakamaliwanag na katibayan ng pananatili ng tradisyon sa paksang-diwa—romantisismo sa pagdurusa, na madaling maipagkamali sa sentimentalismo—at sa sukat-at-tugma. Ang lirisismo sa wika, likas na maaliw-iw at maindayog, ay siyang nagpapanatili sa Tagalog bilang wika ng makata. Sa kamay ni Cirio H. Panganiban, nanatiling “malalim at mahirap”—mga panguring karaniwang ikinakapit, kalimita'y bilang hinaing at hinakdal, sa matatas na pananagalog—ng wika.

Ang katatasan ng panalita ni Panganiban ay katutubo: hagip ng pandinig ang tatas na yaon, samakatwid hindi pilit

ni arál. Ang katatasan kalimitan ay sadyang hinihingi ng paksa; kahingian ng retorika ang pag-aangkop hangga't maa-ari, ng salita at diwa—ang armoniya sa panalita at paksa, isang pagpapamalas ng pagsasanib na ganap ng anyo at laman. Ngunit kay Panganiban ang armoniya ay katutubo.

Pakinggan ang mga bahaging sipi sa *Salamisim*.⁴

Palibhasa'y Mutyang anak ng Liwanag,
Ang Ina kong Lupa'y tampulan ng dagat.
Sa Dulong Silanga'y pulo ng pangarap,
Binasag ng alon kaya sumambulat.

Subali't gayon man, sa Kapuluan ko'y Diyos ang may hawak,
Buo ang damdamin, iisa ang diwa't isa ang Watawat.

("Ang Aking Bandila," p. 3)

Ako't kayo, kayo't sila, tayong lahat ay sumilang upang
maging katiwala ng iisang kapalaran.

Kahit ako'y kayumanggi at nasalab pa ng Araw,
ang palad ko, ang buhay ko't karapatan, ay dalisay;
ang laya ko ay sagisag, watawat ko ay may kulay,
hindi hamak ang lahi ko at buhay ang aking bayan.

("Aping Pangungusap," p. 22)

Ang tao ay tao't kailan ma'y dapat
na yaong kapuwa'y damayan ng palad.
Ikaw na ring iyan kung lalong maghirap
at maging palad mo'y maging taong hamak,
di kaya magdamdam kung sa bawa't tawag
ng kailangan mo'y tanggihan ka't sukat?

("Pagdadamayan," p. 13)

Ang tatlong saknong na sinipi ay mga halimbawang taludturang tumalakay sa isang paksang lalong mabisa kung nasulat sa tuluyan, sapagkat higit na naglalahad kaysa anupaman. Subalit nagawang tulain ni Panganiban ang gayong paksa bunga ng kanyang madamdaming panalita. Maimamatwid, sa kabilang dako, na sa tula hindi mahalaga ang idea kundi ang mga salita, sapagkat ang tula ay binubuo, hindi ng kaisipan kundi ng salita, gaya ng patunay ng makatang Ma-

⁴ Panganiban, *Salamisim* (Maynila: Timbol Printing, 1966). Lahat ng sipi sa aklat na ito ay ipakikilala ng bilang ng pahina sa pangulong.

llarme.⁵ Ngunit kay Panganiban ang mga salita ay malaman pagkat matulain.

Kung sa mga paksang di totoong kamamalasan ng katin-dihan ng damdamin—bagaman ang pagkamakabayan ay isang larangang maaaring katamuhan ng kasukdulan ng pagkadama—ang lirisismo ng panalita ni Panganiban ay matatagpuan sa kanyang mga tulang nagpapatibay sa tradisyon ng romantikong pagdurusa, na nahasik sa mga tula ni Balagtas at nalinang ng mga sumunod sa kanya. Ang lirisismo ay minsan pang katutubo—sa paksa, sa diwa. Pakinggan:

Naghihirap! Nagtitiis!... Nguni't walang alumana
at sa puso'y nagniningning ang matalik na pag-asa.
Walang maliw! Walang sawa! Sa tayog ng pinipita'y
walang luha sa pag-akyat: Taas-noong pagsalunga!
Ang landasin ay mahaba, katinika'y masukal pa,
dapwa't kayo ay patuloy na hindi man mabalisa.
Tuloy kayo! Ang bayani'y walang bigong kakilala,
ang bayani'y sa tagumpay tangi lamang umaasa.
("Ambula" p.35)

Ang pagdurusa ay inilantad at ipinaliwanag sa isang pamaraang naging totoong hayag sana kung di nasupil sapul sa ikalawang hati ng unang taludtod—isang maselan na pagsisimula ng tula, na sa kabuuan ay dapat na tumayong isang metapora lamang: isang pagkukubli ng kabuluhan sa paraang magpapayabong ng makatuturang isipan o larawan o imahinasyon o persepsiyon kaya. Isipin na ang nakasagip sa obra sa pagkabigo ay ang lirikong panalita ni Panganiban.

Subalit ang romantikong pagdurusa ay higit na madarama at mamamalayan—samakatwid maghahatid sa "pagdanas" sa tula, hindi lamang sa pagnuynoy sa kalatas, sa katuturan nito—sa mga tula ng pag-ibig ni Panganiban. Namnamin:

⁵ Ayon kay Mallarme, mga salitang lamang ang bumubuo sa tula—salitang *mga salita* lamang, na ipinakahulugan naman ni MacLeish na *mga pangyayaring nadarama*. Basahin ang ikalawang kabanata, "Words as Signs," *Poetry and Experience* (Grt. Brt.: Penguin Books, 1960) ni Archibald MacLeish. Gayundin, tinalakay ang paksang ito ni Medina sa "MacLeish: Poetry as Experience," *FEU Journal* (Vol. XIII, No. 2, Dis. 1968).

Gabi... Isang gabing luksa. Pinatay ko yaong ilaw,
 At nagdilim. Ang silid ko ay ginawa kong libingan.
 At dito ang aking diwa'y napalibing sa himlayan...
 Limot ko na ang daigdig, nalimutan pati buhay...

Panaginip! Siya'y isang panauhing walang ngalan,
 Sa hirap ko'y naglalaro't sa luha ko'y nabubuhay...
 ("Salamisim," p. 38)

Iyon ang kahapon,
 Masayang gunita sa isang panahong
 Ayaw nang ngumiti sa aking paglingon,
 Katulad ng dahong
 Sa kasariwaa'y naging mayamungmong,
 Nguni't tinaglagas at lanta na ngayon.
 ("Pangungulila," p. 42)

At ngayon, ang Buwan,
 ni ayaw ngumiti, ni ayaw tumanaw,
 pati ng bituing kanyang kaalakbay
 kumurap sandali at saka namatay.
 Gaya ng pagsintang aking hinihintay,
 dumating sandali't umalis na naman!
 ("Sa Bawa't Gabi," p. 48)

Buhat sa bintana'y may matang humabol sa ibong lumipad,
 marahil, ang wika, ibon ay babalik sa dati ring pugad.
 ("Hatinggabi," p. 53)

Subalit ang mga taludtod na iyan ay taludtod ng pag-
 ibig, na di mangyayaring di magsilang ng mga matatapos na
 damdamin, samakatwid, madadamdaming salita. At sa pana-
 lita ni Panganiban, ang tula ng pag-ibig ay di lamang buháy
 kundi maalab, mabangis na buháy.

Maaari namang pasubalian ang paghanga sa matulaing
 wika ni Panganiban sa pagsasabing marapat lamang na ma-
 ging gayong kaliriko ang panalita ng makata sa dahilang ang
 layunin naman niya'y makalikha ng tula—at minsan pa, ang
 tula ay binubuo ng mga salita hindi ng kaisipan. Alalaong
 baga, ang mga salita ang kaganapan ng tula: siyang kahaha-
 nguan ng katuturang isinisilang ng tunog, diin, himig, at iba
 pang kaangkinan ng mga salitang pinagsama sa isang pang-
 kating makatuturan. Gayunpaman, pakinggan pa rin si Pa-
 nganiban:

Nahuhulog na ang Araw ng kanilang pagmamahalan sa kanluran at ang mga ulap sa dapithapon ng buhay ay unti-unti nang nagpalamlam sa ilaw ng kanilang pag-ibig. Higit kailanman ay noon naramdaman ng ulilang mag-asawa ang lalong malaking pananabik na magbunga ang kanilang malinis ang kabanal-banalang pagsisintahan.

Parang hiwaga, matapos ang matiyagang pagpapagamot, ang karunungan ng isang doktor ay lumunas sa sala ng katalagahan. . . .

O ang tuwa ni Rodin! Nang sabihin sa kanya na siya ay ama ng isang batang lalaki ay napalundag siya sa malaking kagalakan; tuluy-tuloy siya sa silid ng mag-ina at dala palibhasa ng malaking uhaw sa kaluwalhatian matapos mapagbalingan ng isang tinging punung-puno ng paggiliw ang lanta at maputlang mukha ni Virginia, ay nilapitan ang kanyang panganay na anak at sa noo ng walang malay na sanggol ay ikinintal ang kauna-unahang halik ng kanyang pangalawang pag-ibig.

("Bunga ng Kasalanan")⁶

Ang sinipi ay pinilas sa isang maikling kuwento ni Panganiban. Ihambing ang siniping iyan sa sumusunod na mga taludtod ng makata:

Pagkaumaga na't ang bukanliwayway ay namimintana,
ang abang si Crispi'y daratnan ng Araw sa bintanang luma,
parang nagtatanong sa kasilanganan kung mayroong awa
si Sonyang bulaklak ng kanyang gunita.
Kung may alinlangan ang pusong makata,
tutugtog ng sampu ang matandang relas, pati ng kampana,
ang abang si Crispi'y nakahalumbaba't sa lumang bintana'y
tila binubutil sa palad ng kamay ang patak ng luha.

("Sa Luntiang Hardin")⁷

Pansinin na sa pagtula ni Panganiban, ang kaayusang sintaktiko ay nananatiling pormal: ang pagsasama-sama sa mga salita ay sunod sa karaniwang magagawa sa pangungusap. Kung di nga lamang sa pananaig ng aliw-iw at ng tugma—na bunga ng likas na kahingian ng tulang tradisyonal, ang mga taludtod sa isang tulang kasaysayan ni Panganiban ay maaa-

⁶ A. G. Abadilla, F. B. Sebastian, at A. D. G. Mariano, eds., *Ang Maikling Kathang Tagalog* (Maynila: Silangan Publishing House, 1954), p. 114.

⁷ Panganiban, *op. cit.*, p. 76.

ring ituring na mga karaniwang pangungusap sa isang prosang matulain.

Ang tulang prosa ay supling ng modernismo. Sa mga wika sa Kanluran, ipinalalagay na higit na maaaring maisulat nang patula ang mga parapo sa Pranses, gaya ng pinatunayan ni Saint John Perse sa kanyang "Poème à l'Étrangère."⁸ Sa Ingles, may tulang halos prosa, gaya ng ilang likha nina W. H. Auden,⁹ at Mariannne Moore.¹⁰ Sa Tagalog, sa panahon ni Panganiban, ay walang prosang tiniyak na tula, bagaman maaaring tukuyin si Deogracias A. Rosario, na kapanalig at kapanahon ni Panganiban sa natanyag na "Cuarteto ng Ilaw," na isang mabisang halimbawa ng isang manunulat na may

⁸ Burnshaw, *op. cit.*, p. xxix. Sinipi ang isang bahagi ng tula: Mais ce soir de grand age et de grand patience, dans l'Ete lourd d'opiates et d'obscures laitances, por delivrer a fond d'abime le peuple de vos lampes, ayant, homme tres seul, pris par ce haut quartier de Fondations d'aveugles, de Reservoirs mis au lincuel et de vallons en cage pour les morts, longeant les grilles et les lawns et tous ces beaux jardins a l'italienne dont les maitres un soir s'en furent epouvantes d'un parfum de sepulcre....

⁹ Burnshaw, *loc. cit.* Basahin ang siniping bahagi ng isang tula ni Auden: And if something of the autocratic pose, / The paternal strictness he distrusted still / Clung to his utterance and features, / It was a protective imitation. / For one who lived among enemies so long; If often he was wrong and at times absurd, / To us he is no more a person / Now but a whole climate of opinion...

¹⁰ Sipiin natin ang unang bahagi ng tulang "Blessed is the man who does not sit in the seat of the scoffer" ni Marianne Moore—isang tulang may tunguhin ng tuluyan.

Blessed is the man / who does not sit in the seat of the scoffer— / the man who does not denigrate, depreciate, denunciate; / who is not "characteristically intemperate," / who does not "excuse, retreat, equivocate; and will be heard." / (Ah, Giorgione! there are those who mongrolize / and those who heighten anything they touch; although it may well be / that if Giorgione's self-portrait were not said to be he, / it might not take my fancy. Blessed the geniuses who know / that egomania is not a dirty.

Hinango ito sa sinulat ni Moore na "Idiosyncrasy and technique," *Modern Poets on Modern Poetry* (Grt. Brt.: Fontana Library, 1966), p. 115.

prosang matulain. Pakinggan ang isang bahagi ng maikling kuwentong "Ako'y Mayroong Isang Ibon."¹¹

Datapwa't ang lahat nang iya'y panaginip lamang. Isang bungang-tulog na kailanman ay hindi ko hinihintay mangyari, palibhasa'y nakikita kong si Neng, kung dumarapo man ay sa sanga ng lalong matataas na punongkahoy, doon sa hindi abot-tanaw ng mga nasa-lupa, palibhasa'y nadadala siya ng malalabay niyang mga pakpak hanggang sa malapit na sa ulap upang makipagngitian yata sa mga bituin.

Matagal... matagal na panahon ko siyang di nakikita. Sukat sa isang ngiti niya upang maging matamis para sa akin ang lahat nang pait sa aking buhay. Sukat sa isang sulyap niya upang kahit hatinggabi ay sumikat sa akin ang isang araw na ginto ng katanghalian.

Ang matulaing prosa kung babasahin nang malakas ay kariranggan ng indayog, aliw-iw, na sadyang dala ng wikang Tagalog, kaya maniningkad ang pagkamatulain niyon. At kung babasahin nang may damdamin ay malamang kaysa hindi na ipagkamaling isang tula ng isang di-bihasa sa pag-uuri ng mga kaanyuang pampanitikan. Ang ganitong pangyayaring maaaring pagkamalian ang pag-uuri ay siyang nagpapatibay sa hinalang malamang na totoong nabubuwig na ang mga hangganan ng iba-ibang kaanyuang pampanitikan. At ang ganitong pagkabuwag ay "mararanasan" pagkat naririnig—at samakatwid higit na makaaantig ng damdamin kaysa kung babasahin lamang nang tikom ang bibig—kung ang tuluyang matulain ay bahagi ng isang dula. Pagkat ang dula'y sadyang para itanghal, malamang kaysa hindi na marinig ang mga linya roon, na kung matulain ay malamang na magbigay-silang sa tula, kung sa paraan man lamang ng pagkabigkas ng mga iyon ibabatay.

Pakinggan si Panganiban sa pamamagitan ng kanyang tauhang si Cristino sa ikatlong tagpo sa dulang "Veronidia":¹²

¹¹ Teodoro A. Agoncillo, ed., *Ang Maikling Kuwentong Tagalog: 1886-1948* (Maynila: Inang Wika Publishing, 1949), p. 79.

¹² Ang dulang "Veronidia" ay itinanghal sa Teatro Zorilla ng samahang Ilaw at Panitik, sa pamamahala ng Compania Ballecer, noong ika-7 ng Oktubre 1927. Gumanap sa mga pangunahing papel sina Jose Corazon de Jesus at Atang de la Rama. Tumanggap ng

papuri sa mga kritikang nalathala sa mga pahayagan, ang mandudula at ang mga nagsiganap. Ang bahaging sinipi ay buhat sa aklat ni Sebastian, *Ang Dulang Tagalog* (Maynila, 1958), p. 116.

Sa gitna ng lahat kong kasawian ay alaga ko ngayon ang isang maputlang bulaklak ng pag-asa: si Veronidia. Lagas sa tangkay na pinulot ng puso ko sa isang sawing halamanan ng pag-ibig; pinag-yaman ng kamay ko at sinariwa sa dilig ng aking mga luha . . . Hinagkan ko sa talulot at binuhay ko ang dati niyang kulay. Idinulot ko sa kaniya ang kaligayahang nadudulang ko sa gitna ng aking pagpapakahirap; isinabog ko sa kaniyang kandungan ang lahat ng mababangong bulaklak ng aking tagumpay; ipinutong ko sa kaniya ang mga gintong pangarap ng aking kabataan . . . Sa gayo'y nakita ko siyang ngumiti sa ligaya at humalakhak sa luwalhati. Subali't ngayon . . . O, ang panahon! Nagmaliw ang kaniyang kaluwalhatian sa aking piling. Ang mukhang masungit ng kapighatian ay nalarawan sa kaniya. Nag-sasawa na kaya siya sa akin?

Gayundin naman, pakinggan pa rin si Panganiban sa pamamagitan naman ng tauhang si Veronidia sa isang tagpo ng pananaginip:¹³

Roselyo . . .

Mahal kong Roselyo . . .

Huwag kaming ulilahn . . .

Ako'y iyung-iyong . . .

Ikaw nama'y aking-akin . . .

Patawad . . .

Ako'y hindi lilo,

hindi taksil na nagmaliw . . .

sa kasalanan ko'y

iyong ngayong patawarin . . .

Roselyo ko . . . aking mahal,

di ka dapat na mamatay . . .

Huwag, huwag kang papanaw,

kami'y huwag pabaya . . .

Mayroon kang isang Gloria,

mayroon ka pang Veronidia.

Kung ibig mo'y isang halik sa noo mong namumutla,

ay narito,

tanggapin mo . . .

Kahit na nga

isang laksa . . .

Ang panalita ni Panganiban ay matulain: ang kanyang tula ay tula, kung mga salita man lamang nga ang isasaalang-

¹³ Sebastian, *op. cit.*, pp. 127-128.

alang, at pati ang kanyang prosa ay tula rin. Ang kanyang pagsasalaysay—sa kuwento—ay matulain; ang kanyang pagsasalita—sa dula—ay matulain. Binubuhay niya sa gunita ang mga modernong makatang Pranses na kung di man tahasang bumalikwas laban sa tradisyonal na porma ay naging magiliw sa tulang prosa. Ang ganitong pagsasanib ng prosa at tula—na nasa magkabilang mukha ng panitikan—ay inihatid sa karurukan ng mga makatang Pranses na sina Baudelaire at Rimbaud.¹⁴

Subalit kung matulain man ang prosa ni Panganiban, wala siyang tulang prosa. Ano ang ipinahihiwatig nito?

Ang pananatili ng matulaing panalita, ng wikang Tagalog bilang wika ng tula (na maindayog, maaliw-iw, malalim at mahirap pa rin kaya?), sa kamay ni Panganiban ay kumakatawan sa isang reaksiyon sa namamayaning pagbabagong-panahon sa larangan ng kalinangan. Ang ganitong reaksiyon ay isa sa mahahalagang ganting-kilos ng mga makatang Kanluranin sa namamayaning pagbibigay-diin ng modernong sosyedad sa siyensiya, na may wikang tahasan at tuwiran.

Sa panahong pinananaigan ng industriyalisasyon at siyentipikong pagpapahalaga, makabubuting bigyan ng kaukulang hangganan ang kaurian ng wika. Ang wika ng siyensiya ay tiyak na iba sa wika ng panitikan. Sa ganito, ang reaksiyon ng mga manunulat—ng makata, lalo na—ay likas at makatwiran na nauukol sa pagyayaman sa wikang pampanitikan. Sa kamay ni Panganiban at ng kanyang mga kapanahon at kapanalig dito at doon, ang ganyang pag-iibang-uri ng wikang ginagamit sa pagsulat at pagpapahayag ay napanatili. Si Panganiban ay sumagisag sa isang ganting-paghihimagsik samakatwid sa isang “himagsikang” dala ng siyensiya at industriyalisasyon ng bagong panahon.

¹⁴ Basahin ang “Le Spleen de Paris” ni Baudelaire, na maaaring matagpuan sa *Les Fleurs du Mal et Oeuvres Choiesies* (New York: Bantam Dual-Language, 1964) na pinamatnugutan ni Wallace Fowlie; at ang “Les Illuminations” at “Une Saison en Enfer” ni Rimbaud sa aklat ni Rimbaud, (Grt. Brit.: Penguin Books, 1962), na pinamatnugutan ni Oliver Bernard.

Sa reaksiyong ito ng makata—isang reaksiyong mauuring nakapananaig sa panahong kinabilangan ni Panganiban, hindi malayong magkaroon ng ganting reaksiyon. Ang reaksiyon samakatwid ay kinatawan ng paggugumiit ng matulaing wika laban sa pangingibabaw ng “wikang siyentipiko” na kung gagamitin sa panitikan ay magiging panalitang hubad sa ringal at indayog at timyas, na pawang maipagkakaloob lamang ng wikang sadyang para sa literatura. Ang ganting reaksiyon dito, sa kabilang dako, ay yaon namang pagwawaksi sa mga pamaraang panretorika at pantula. Kaakibat ng ganting reaksiyong ito ang paratang na makatradisyon ang reaksiyunaryo, at makabago naman ang kontra-reaksiyunaryo. Ang ganitong paratang, na nagbigay-silang sa artipisyal pagkat di-kailangan na hidwaan ng “matanda” at “bata” sa panitikan—makaluma laban sa makabago umano, kumbensiyonal laban sa moderno samakatwid—ay tinangkang talimuwangin ng ilang inuri ni Julian Cruz Balmaseda na mga “tulang imposible,”¹⁵ gaya ng sinulat, ayon sa makatang kritiko, nina Pedro Gatmaitan at Benigno Ramos:

Pansinin ang pagkakahanay ng mga taludtod sa tula ni Gatmaitan:

Binuksan-buksan ko
ang mala-aklatang
pilas-luwalhati
sa balat-sibuyas
na payungpayungang
tibay-balok-kuta
ng tibok ng pusong
binigha-bighani
ng tumatapiring
paghahalikahang
kiya ng ligaya....

at ng kay Ramos:

puno ng binatis
Sa dinsal-dinsulang
ng mga pangarap,

¹⁵ Julian Cruz Balmaseda, *Ang Tatlong Panahon ng Tulang Tagalog*, ika-2 pagkalimbag (Maynila: Surian ng Wikang Pambansa, 1947), pp. 89-90.

sa mala-tambilong
 na silid-silirang
 ala-alapaap,
 sa katas-diwa kong
 lumuhog-magtampong
 tila bahid-ulap...

Maliwanag na ang pagka-makabago ay mahihinuha sa kabaguhan ng paghahanay ng mga taludtod; subalit kung isusunod sa utos ng indayog na likas sa mga salita at di na papan-sinin ang pagkakataludtod, makalilikha ng mga taludtod na nagtutugma.

Ang tangkang pagtalimuwang sa paratang na "makaluma" ang tradisyonal sa pamamagitan ng pagsasamoderno ng taludtod—na ginawa lamang sa pagpapakitid sa kaayusan, pagpapaikli sa putol ng linya—ay humantong lamang sa isang hungkag na modernismo, isang hakbang na malimit ipagkamali ng mga huwad na makata sa malayang taludturan. Subalit ang tinangka nina Gatmaitan at Ramos, at marahil ng ilan pa rin, ay may kabuluhan din naman, pagkat nagpahiwatig ng pagkainip ng nangabanggit na makatang tradisyonal sa "napakatatanda" nang kaugalian sa pagtula.¹⁶ Subalit sa tangka ring yaon, naipakilala ang pananaig ng tradisyon sa larangan ng pagtula.

Ang bagong pagtataludtod o pagputol sa taludtod bilang tanda ng kabaguhan sa panulaang Tagalog—na maaring kumatawan sa pahiwatig ng modernismo, na samakatwid ay di tahasan, at sa isang dako ay nagpapakilala ng di-maaring ikawalang-bahala ng makata sa pagiging moderno ng kanyang kinaiiralang panahon—ay matagumpay na nagampanan ni Cirio H. Panganiban. Bakit matagumpay?

Sambitla¹⁷ ni Panganiban:

Ikaw?
 Para kang hiwaga!
 Ang sabi ng aking inang minumutya,
 Ikaw raw ang kanyang matandang manika.

¹⁶ Medina, *art. cit.*, p. 212.

¹⁷ Buhat sa tulang "Manika" na matatagpuan sa *Salamisim*, p. 39. Ang mga sipi sa iba pang tula sa aklat na kababanggit ay may tandang bilang ng pahina sa pangulong.

Aywan ko kung tunay
 ang sabi ni Inang...
 Nagkaron daw siya noong siya'y bata
 ng isang magandang manikang may sula,
 hanggan sa pumikit, hanggan sa ngumiti, ay nakakamukha
 ng iyong pagngiti't ng iyong pagpikit na nakatutuwa;
 kulot daw ang buhok, mapula ang pisngi't matulis ang baba,
 para daw tsinitang kapag tumatawa, mata'y nawawala...

Napalayo siya sa pinagkaugaliang sukat, subalit pinati-bayan niya ang likas na aliw-iw, indayog, ng mga salitang Tagalog, lalo't ginagamit sa tula. Wala sa kanya ang tangkang pagkukubli sa asonansiya, pagkat maliwanag sa kanyang mga taludtod ang tugma. Ang gayong kapakumbabaan—sa ibang salita'y kawalan ng pagpapanggap—ay siyang nagpaparikit at nagpapagiging-kapani-paniwala sa mga tula ni Panganiban.

Namnamin ang lirisismo ni Panganiban sa bagong ka-ayusan:

Kagabi,
 Nang kita'y magisnan,
 Puso ko ang iyong pinaglalaruan.
 Bago ka umalis noo ko'y hinagkan
 At sa nilalarong puso ko'y kinuha ang kaligayahan.
 ("Sa Habang Buhay," p. 14)

Nagtatakipsilim...
 Langit ay malungkot, at pati anag-ag
 ng huling silahis ng Araw sa ulap
 ay naghihingalo't nagpapahimakas!
 ("Hatinggabi," p. 53)

Noche Buena...
 Hatinggabing naglalamay
 ang pangarap at ligaya;
 ang malamig
 na amiha'y
 nagdudulot ng pag-asa...
 Bawa't puso'y nagtatalik
 sa alo ng luwalhati't kasiglahan.
 Umaawit ang batingaw
 at sa tugtog ng musika'y
 nagsasayaw
 ang palalong kasayahan.
 ("Noche Buena ng Ulila," p. 70)

At gabi na...
 Akala ko ay Buwan ka.
 Ang damit mo'y binitui't pinilakan,
 ang buhok mo'y sutlang-sutla't nakalugay
 ang lambong mo'y pinapawid ng amihan...
 ("Silahis," p. 66)

Isang mukha ng panahong inuugitan ng siyensiya ay ang pagbibigay-liwanag sa lantad na daigdig, na siyang mundo ng mga tao—ang lipunan, ang sambayanan, ang sansinukob. Kung magiging matapat sa hinihingi ng panahong tekniko-siyentipiko, ang paksa ng panitikan—maging ng tula samakatwid—ay dapat na nauugnay sa bagong kapaligiran. Subalit kaalinsabay ng pangungunyapit ng makata sa kanyang panalitang matulain, na kanya na sapul pa nang kasanggulang ng daigdig, ang paggugumiit niyang tumula tungkol sa kanyang sariling likhang daigdig. Isang bunga ng ganitong paggugumiit ay ang pagiging kubli ng kalatas, na maaring ipagkamali ng di-nakamamalay sa "kalabuan" ng tula.

Sa pangyayaring isang reaksiyon sa bagong panahon ang pagpapanatili ng panalitang matulain, gaya nga sa nangyari kay Panganiban, di-mahirap isipin na kaalinsabay niyon ang pangungunyapit ng makata sa sariling daigdig, na maaring kubli, lihim. Sa ganito, mahihinuha na ang tula ay siyang kaanyuang pampanitikan na totohanang pansarili, personal. Hindi nga malayong lirin na ang tula, pagkat higit na personal kaysa-alinmang iba pang kaanyuang pampanitikan, ay siya ring tigib ng emosyon, ng damdamin.

Si Cirio H. Panganiban ay humabi ng mga tulang bumuo ng kanyang sariling payapa, tiwasay, mabining daigdig. Ang kanyang mga tulang personal, pagkat laging ginagalawan ng "ako," ang mga sangkap ng kanyang sariling mundo. Ang kanyang kaakuhan ay siyang sarili niyang daigdig—isang likha ng diwa't guniguni ng isang makata. Ang ganitong daigdig ay nalinang sa karamihan sa mga tulang natipon sa kanyang aklat na *Salamisim*.

Ang "kaakuhan" ni Panganiban ay siyang dahilan ng pagkakalikha sa mga tulang personal niya, na mabibisang halimbawa ng pangungunyapit ng makata—si Panganiban at ang

mga kapanaho't kapanalig niya—sa di-paglayo sa sarili (o sa sariling daigdig).

Damhin ang kaakuhan ni Panganiban:

Ito ang puso ko: isang munting parol
sa loob ng aking dibdib naroroon.

Ito ay may ilaw ng aking pag-ibig sa buong santaon
at dala-dala kong tanglaw ng panata saan man dumoon
na ang hinahanap ay ang hantungan mo, Sintang pinupoon.

("Isang Munting Parol," p. 55)

Kung hindi ka nalalagim sa dilim ng aking palad
ay masdan mo ang langit ko at saka humalakhak,
ang buhay ko'y yaong Buwang sa laho na namumugad
at ulap ang pag-asa kong sa Kanluran natatambad.

("Panganorin," p. 52)

**Damhin ang kaakuhan ng makata sa tula niyang lalong
tampok pagkat nakaaakit bunga ng kubling pinag-aalayan ng
talinghaga:**

Nguni't... ikaw?

Para kang hiwaga!

Kung manika ka mang matatawag-tawag
manika ka yata ng lahat ng aking mga paghihirap.

Kung iyong kamukha

ang sa aking Inang manikang matanda,
alinlangan ako na baka ang kanyang manika'y ikaw nga;
na, dahil sa ikaw ay napabayaan

nang magdalaga na ang Ina kong hirang,
ngayong ang gawa mo'y naghihiganti ka
at ako ang iyong napaghigantihan kahit walang sala.

("Manika," p. 40)

**Walang humpay si Panganiban sa pagdadalamhati—na salag-
hating pansarili, pagdurusang romantiko.**

Kahit mo na alam na ikaw ang tanging aking iniibig,
tawagan man kita ay parang hindi mo ako naririnig;
hilingan man kita ng kahit na isang mailap na titig,
ang mga mata mong sula niring buhay ay ipinipikit;
umaawit ka man ng lahat ng iyong mga panaginip,
pakinggan lang kita'y sinususian mo pati iyong bibig;
kahit ang puso mo'y pagsanglaan ko pa ng libong pag-ibig,
maghirap lang ako'y kinukuyom mo na ang langit mong dibdib!

("Manika," p. 40)

Ang makata, si Panganiban, ay totoong nakikipagtalik—siya lamang at ang isang tanging “ikaw” sa kanyang pagtula, na masasapantaha sa kanyang mga taludtod:

Kaluwalhatian...

Dito’y walang iba: ikaw lang at ako,

At sa habang buhay, ikaw’y Salamisim, ako’y Makata mo!

(“Sa Habang Buhay,” p. 41)

Ang kaakuhan ni Panganiban ay isang patibay pa rin ng reaksiyon ng makata sa kanyang ginagalawang panahon. Sa kabilang dako, hindi kaya pakikiayon sa bagong panahon ang maging makasarili? Kung pasang-ayon sasagutin, maaaring imatwid na si Panganiban, pagkat makata, ay higit na makadarama, makamamalay, ng mga sukat-pahalagahan nang magisa kaysa magagawa ng isang karaniwang tao; bukod sa masasabing mahirap makalayo sa bisang pangkabuhayan ng panahon kahit ang isang makatang may napakahigpit na pananalig sa tradisyon. Ang ugaling makasarili ay bunga ng makabagong kabihasnan: ang walang-puknat na tunggalian, paligsahan ng mga tao. Ang “kaakuhan” ni Panganiban ay maliwanag na mapagbigay, mapagpaubaya, samakatwid hindi totooanang “makasarili,” sapagkat kung malimit mang bumuhay ang “ako” sa kanyang mga tula, lagi naman yaong may kausap—ang “ikaw.”

Kung may “kaakuhan” na isang reaksiyon sa kapaligirang tekniko-siyentipiko, mayroon namang “kaakuhan” na kontra-reaksiyon: ang pagka-makasarili ni Alejandro G. Abadilla, na mabibilang din sa mga makata ng panahong unang hati ng pananakop ng Amerikano. Kung si Panganiban ay nanatiling nabibilang sa daigdig ng lupa, ng katotohanan; si Abadilla naman ay pumaibayo pa sa kaakuhan ni Panganiban, pagkat itinakda naman niyang siya sa kanyang “kaakuhan” ang daigdig.¹⁸

Nanatiling isang reaksiyon si Panganiban sa pagbabagong hatid ng bagong panahon.

Ang dalawang reaksiyon ni Panganiban sa bagong panahon ay siyang batis ng kanyang pagiging matapat, kahangahangang matapat, sa kanyang sining. Ang katapatang yaon ay

¹⁸ Tinalakay ang “kaakuhan” ni Abadilla sa Medina, *art. cit.*, pp. 217-220.

nagpatatag sa kapaniwalaang ang makata ay isang artistang may sariling wika sa pagpaparanas sa iba ng kanyang di-karaniwang karanasan sa isang lalong angkop na sandali.

Nanatili si Panganiban na isang ganap na artista sa panulat, sa pagtula lalo na: nagawa niyang bigyang-hugis, bigyang-ibayong-kahulugan, ang hubad na katotohanan, sa pamamagitan ng kanyang mga salita (na siyang tanging bumubuo sa tula, inuulit namin, ayon sa isang makatang dayuhan) na hindi karaniwan para sa tula.

Makabuluhan sa panulaang Tagalog si Cirio H. Panganiban unang-una, dahil sa kanyang pagiging huwaran sa matino, marikit, na paggamit ng panalitang pampanitikan; at ikalawa, dahil sa pananatili niyang matulain sa panalita, na isang pangyayaring nagawa niya sa kabila ng namumusyaw na guhit na nagbubukod-bukod sa iba-ibang kaanyuang pampanitikan. Makabuluhan sa panulaang Tagalog si Cirio H. Panganiban dahil sa kanyang pagiging matapat na alagad ng sining na napili niya. Ang katanging ito na sukat-hanapin sa artista ay siyang dahilan ng pananatili ng pagtula bilang isang sining sa kabila ng paglitaw ng mauuring *anti-poetry* o panulaang labag sa panulaan. Para sa isang alagad ng sining, sa artista noon at ngayon man—sa panahon ng makata noon at ng makata ng kasalukuyan—ang namumukod, kung di man sadyang binigkas na tagubilin ni Panganiban, ay ang maging matapat sa kanyang piniling sining. Ang pagiging matapat na yaon ay siyang magkakaloob ng integridad o kagitingang-loob sa makata.

Si Panganiban sa kanyang ipinahayag na reaksiyon sa bagong panahon ay maituturing na pagsasanib ng katauhan ng artista at ng katauhan ng karaniwang tao: siya nga'y isang makatang nagyayaman sa tradisyon, sa paraang kapani-paniwala at kaakit-akit pagkat nagpapadama ng tanda ng pakikiharap sa katotohanang siya ay nabibilang sa daigdig na ito: "nabuhay sa isang tiyak na panahon at lumanghap ng isang tiyak na hangin nito." Nabuhay at namatay si Cirio H. Panganiban, Tao at Makata.